

25 let NP Podyjí Motýli – význačná složka hmyzí fauny

25 let
Národního parku
Podyjí

Čtvrtstoletí
pro přírodu

Přírodní a krajinářské atraktivitě národního parku Podyjí, zachovalosti území a rozmanitosti biotopů neodolali ani entomologové, včetně těch se zájmem o řád motýlů (Lepidoptera). Zvláště od r. 1990 je území lepidopterologicky intenzivně studováno, díky čemuž dnes disponujeme ucelenými znalostmi o místní motýlí fauně. V uplynulých 25 letech byla na území národního parku učiněna řada pozoruhodných objevů a pozorování včetně nálezů nových druhů pro území České republiky nebo dokonce pro vědu – v nedávné době (r. 2011) první dva autoři tohoto článku z oblasti NP popsali dva druhy (mola *Monopis neglecta* a drsnohřbetku *Blastobasis pannonica*). Fauně denních motýlů (Rhopalocera) a vřetenuškovitých (Zygaenidae), kteří zahrnují asi 5 % druhů, je věnován samostatný následující příspěvek M. Švestky na str. 188, proto se zde o nich zmíní jen v nutných souvislostech.

Zajímavostí je, že vůbec první publikovanou zmínku o motýlím druhu z této oblasti nepřinesl žádný český nebo moravský entomolog – lepidopterolog, nýbrž jedna z nejvýraznějších entomologických osobností své doby, dvorní rada prof. Hans Rebel, správce sbírek Přírodovědného muzea ve Vídni. Navíc šlo o zcela nenápadný druh ze skupiny tzv. drobných motýlů („Microlepidoptera“), jmenovitě plochušku *Agonopterix oinochroa*. Nález pocházel z r. 1880 a nutno dodat, že tento druh dodnes patří k nejvýznamnějším motýlům v rámci celé České republiky. Nicméně,

každý informovaný přírodovědec si dá oblast Podyjí do spojitosti s historickým výskytem jiného motýlího druhu, ochránářsky i esteticky vysoce ceněného jasoně červenookého (*Parnassius apollo*). Zdejší jasoni se zdáli být tehdejšími lepidopterologům natolik specifictí, že je uváděli jako endemický poddruh *P. apollo marcomannus*. Článek s popisem tohoto taxonu (Kammel 1919) byl zároveň jedinou publikací z první poloviny 20. stol. věnovanou výhradně motýlům české části Podyjí. Jednotlivé nálezy význačných druhů, porízené v první polovině 20. stol., najdeme

1 Skalní lesostepi mají druhově nejbohatší motýlí faunu – na svahové lesostepi na Šobesu již bylo zjištěno více než 1 250 druhů. Foto J. Liška

2 Pídalka zejkevce žlutý (*Therapis flavicaria*) dosahuje v Podyjí severozápadního okraje svého areálu a je typická pro křovinaté biotopy a okraje lesů.

3 Výskyt blýskavky plaché (*Caradrina aspersa*) je u nás omezen pouze na území NP Podyjí, kde obývá skalní stepi a skály v kaňonu Dyje.

4 Z mnoha drobných motýlů patří k význačným druhům NP Podyjí trávničec *Elachista pollutella*. Foto J. Liška

5 Štětconoš smrkový (*Calliteara abietis*) – poměrně vzácný druh jehličnatých porostů středních a vyšších poloh. Nález na vřesovištích u Znojma je zcela výjimečný.

6 Blýskavka žlutokřídlá (*Polyphaenis sericata*) byla do r. 2011 známa z našeho území jen ve dvou jedincích z moravsko-slovenského pomezí. Od té doby počet nálezů roste, v r. 2014 se na několika místech jižní Moravy včetně Podyjí objevila poměrně početně.

7 Travařík *Catoptria confusellus* žije u nás jen na několika místech, přičemž Podyjí představuje nejvýznamnější oblast jeho výskytu s nepočtenějšími populacemi.

8 Význačnou pídalkou vřesovišť národního parku je světlokřídlá vřesovištní (*Perconia strigillaria*). Jeho další lokalitu na Moravě v současnosti neznáme.

totiž roztroušeny v široce pojatých faunistických příspěvcích.

Již v té době byla přírodní jedinečnost Podyjí entomologům z českých zemí dobře známa, intenzivnější formu průzkumů po druhé světové válce však razantně omezil tehdejší komunistický politický režim, který stál za uzavřením většiny plochy současného národního parku jako nepřístupného pohraničního pásma. Po r. 1989 proto logicky přišel zvýšený zájem přírodo-

2

3

4

5

6

7

8

vědců všech oborů, lepidopterology nevyjímaje. Byla zde zjištěna řada druhů, z nichž mnohé představovaly nové nálezy nejen pro tuto oblast, ale často i pro území Moravy nebo celou republiku. Množství rukopisů (uložených na Správě NP Podyjí ve Znojmě) i přibývajících publikací dalo po více než 20 letech poměrně intenzivního bádání vznik samostatné publikaci, shrnující dosavadní znalosti o motýlí fauně obou národních parků na české i rakouské straně (Šumpich 2011). Díky ní a pozdějším doplňkům lze dnes podat poměrně přesné informace nejen o výskytu motýlů v oblasti, ale také o změnách početnosti mnoha druhů.

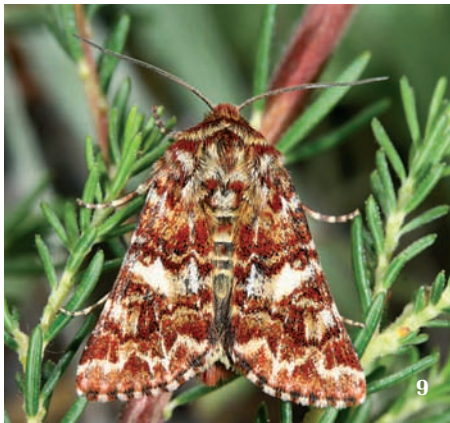
Kolik druhů zde žije...

Do současné doby byl v NP Podyjí prokázán výskyt 2 250 druhů motýlů (v ČR bylo dosud zaregistrováno asi 3 470 druhů, na teritoriu vlastní Moravy pak ca 3 300), což z tohoto území činí skutečný fenomén v rámci celého státu. Srovnatelně boha-

tu faunou motýlů na tak malé ploše se u nás mohou pyšnit pouze krasové oblasti (Český a Moravský kras, Pálava), případně dílčí části Českého středohoří. Doplňme-li, že pouze ca k 100 druhům motýlů existují jen starší nálezové údaje z období před r. 2000, pak je jasné, že zároveň jde o oblast s nejucelenějšími aktuálními poznatky. O neutuchajícím zájmu lepidopterologů svědčí mimo jiné fakt, že od r. 2011 zde bylo zjištěno dalších 45 druhů motýlů nových pro NP Podyjí. Při tak vysoké míře poznání jde skutečně o značný počet. Na druhé straně „druhový potenciál“ oblasti zůstává stále až o několik málo set druhů větší (tato skutečnost vyplývá z nepoměrně vyššího početního zastoupení tzv. velkých motýlů, obecně lépe prozkoumaných), takže motivace k další práci nepochybně zůstává.

Lepidopterologicky nejlépe poznané lokality se nacházejí na teplotně exponovaných svazích kaňonu Dyje mezi rakouským městečkem Hardegk a vinicemi na

Šobesu a také na vřesovištích a teplomilných trávnících, které se táhnou od Znojma až po státní hranici s Rakouskem. Na skalních lesostepích bylo nejvíce druhů dosud zaregistrováno na zmiňovaném Šobesu (celkem více než 1 250 druhů motýlů; obr. 1), následují slunečným zářením vystavené lokality na Hardeggských svazích. Např. počet druhů zjištěných přímo na turisticky často navštěvované Hardeggské vyhlídce se již blíží k 1 000. Přestože vřesoviště a stepní trávníky jsou oproti skalním stepím druhově o poznání chudší, i odtud známe velký počet motýlích druhů. Jedním z důvodů je fakt, že na některých lokalitách mohly průzkumy probíhat i v dobách, kdy byl kaňon řeky Dyje veřejnosti nepřístupný (obr. 12). Nejvíce druhů máme doloženo z okolí Popic (1 080), Konic (870), Havraníků (820) a Kraví hory u Znojma (800). Právě na těchto jmenovaných lokalitách byla pořízena i většina „podyjských“ prvonálezů pro Moravu nebo celou republiku.

Nejzazší výspa rozšíření východních a jižních druhů

Oblast Podyjí představuje nejzápadnější výběžek severopanonské biogeografické podprovincie u nás. Ačkoli mnohé druhy typické pro tuto oblast se v České republice nevyskytují, rozšíření řady jihovýchodních druhů vyznívá právě v Podyjí. Severní nebo severozápadní hranice svého areálu zde dosahuje několik druhů píďalek, za všechny např. různorožec janovcový (*Synopsia sociaria*), zelenopláštěník smlďníkový (*Phaiogramma etruscaria*), zejkevce žlutý (*Therapis flavicaria*, viz obr. 2), žlutokřídlec hnědavý, bledý a rezavý (*Idaea bilinearia*, obr. 14, *I. subsericeata* a *I. obsoletaria*) a píďalka bezbarvá (*Nebula achromaria*). Z ostatních čeledí můžeme zmínit lišejníkovce bledého (*Eilema pseudocomplana*), vřetenušku čtverotečnou (*Zygaena punctum*) a zelenáčka chrpového (*Jordanita chloros*). Zvláště významné jsou v tomto ohledu dva druhy můr – blýskavka skalní a b. plachá (*Caradrina terrea* a *C. aspersa*, obr. 3), jejichž známý výskyt je u nás spjat výhradně s Podyjím. A nesmíme zapomenout ani na drobné druhy motýlů, z nichž mnohé nacházejí v Podyjí navíc své hlavní útočiště v rámci českých zemí. Z takových můžeme jmenovat mola *Reisserita relicinella*, drsnohřbetku *Apatema whalleyi*, krásněnku *Alabonia staintoniella*, trávníčky *Elachista griseella* a *E. pollutella* (obr. 4), plochušky *Agonopterix oinochroa* a *A. adspersella*, obaleče *Aethes bilbaensis*, *Pseudeulia asinana* a *Eucosma tundrana* nebo zavíječe *Hypsopygia rubidalis*. Travaříka *Catoptria confusellus* lze uvést jako typický příklad druhu, jenž v Podyjí vytváří nejpočetnější populace v ČR (obr. 7).

Azonalita území – teplomilné a horské druhy na jednom místě

Podyjí se nachází v klimaticky nejpříznivější oblasti našeho státu – na jižní Moravě a k tomu v nízké nadmořské výšce. V kombinaci s mozaikou xeroterminálních biotopů jsou vytvořeny téměř ideální podmínky pro zvýšený výskyt výrazně teplomilných druhů hmyzu, motýly nevyjímaje. Tomu přispívá i tzv. fénový efekt, umožňující časnější nástup vegetačního období a existenci vysychavých teplých biotopů. Obzvláště dobře pozorovatelné to je na Šobesu, tedy na vyprahlých svazích padajících k Dyji hned vedle prastarých vinic, kde v teplejších letech již počátkem března aktivuje množství motýlích druhů. Jinde (též na jižní Moravě) obvykle začí-

nají létat až o několik týdnů později. Šobes však nejsou jen jižní a jihozápadní svahy, neboť Dyje celou oblast Šobesu obtéká a vytváří z něj „poloostrov“, na jehož exponičně odvrácené severovýchodní straně se nacházejí též strmé srázy, avšak hustě zalesněné. Zdejší zcela odlišné mikroklimatické podmínky umožňují výskyt i druhům vysloveně horským. Právě v této části byla poprvé zjištěna píďalka kohoutková (*Perizoma affinitata*), která jinde na jižní Moravě nežije. Počáteční úvahy, že mohlo jít jen o náhodný nález, byly vyvráceny pozdějším zjištěním tohoto druhu ve Felicitině údolí u Vranova nad Dyjí, kde jsou mikroklimatické podmínky obdobné. Pozoruhodný je rovněž výskyt petrofilní píďalky údolní (*Coenotephria tophaceata*, obr. na 3. str. obálky), která obývá výslunné i stinné skály a kromě Podyjí je od nás spolehlivě známa jen z Moravského krasu.

V západní části národního parku, náležející již do okrajové části hercynské biogeografické podprovincie, přibývá bučin a smíšených lesů, které lze očekávat spíše ve vyšších polohách. Zde se vyskytují druhy, jež preferují drsnější klimatické podmínky. Charakteristické jsou např. píďalky vázané na samorostlík klasnatý (*Actaea spicata*) – píďalička bobulová (*Eupithecia immundata*) a p. samorostlíková (*E. actaeata*), v nižších polohách obývajících pouze chladná, inverzní stanoviště. Z vrchoviných až podhorských druhů bychom mohli uvést různé příklady, z nichž zaujme ojedinělé zjištění štetconoše smrko-

vého (*Calliteara abietis*, obr. 5) na Havranických vřesovištích, tedy na stanovišti pro něho zcela netypickém. Přímo raritou je nález vysokohorské můry *Mythimna andereggi* na vřesovištích u Hnanic, o kterém jsme již čtenáře v Živé informovali (2010, 6: 274–275).

Doplňme, že výskyt horských druhů motýlů v Podyjí není výjimkou, byť je do určité míry překvapivý. Detailní průzkumy např. dvoukřídlého hmyzu (Diptera), které mají v Podyjí též bohatou historii, přinesly stejně nečekané výsledky.

Změny v druhové diverzitě

Z textu v předchozích odstavcích jasně vyplývá, že druhová diverzita motýlů v Podyjí se „nominálně“ neustále zvyšuje, neboť postupně jsou získávány informace o výskytu stále dalších druhů. Většinou jde nepochybně o motýly, kteří v území žili i v minulosti, dosud však byli přehlíženi. Ale v některých případech jde skutečně o druhy v území nové. V posledních letech proti proudu Dyje pronikly druhy velkých teplomilných můr, blýskavka žlutokřídla (*Polyphaenis sericata*, obr. 6) a šedavka jižní (*Apamea syriaca*). Tato šedavka byla od nás donedávna známa pouze z více než 50 let starých jihočeských nálezů. Na Moravě byla zjištěna nedávno právě v Podyjí a dnes už ji pravidelně pozorujeme na řadě míst jižní Moravy. Kromě novodobých stálých obyvatel území k nám díky teplejšímu počasí v posledních letech zalétli někteří vzácní migranti,

13

14

9 Charakteristický, ale jen místně hojný druh vřesovišť národního parku – můra vřesová (*Anarta myrtilli*)

10 Jinde v ČR velmi lokální a vzácný přástevník svízellový (*Chelis maculosa*) je rovněž typickým obyvatelům vřesovišť národního parku.

11 V travnatých porostech poměrně rozšířený smutník jílkový (*Penthophera morio*) dosahuje na otevřených stanovištích v některých letech značných početností. Foto J. Liška

12 Druhově velmi bohatá a relativně dobře prozkoumaná jsou také vřesoviště a teplomilné trávníky na východním okraji národního parku. Foto J. Šumpich

13 Lišejníkovec bledý (*Eilema pseudocomplana*) patří v NP Podyjí na vřesovištích a zvláště skalních stepích k běžnějším druhům, i když jinde na jižní Moravě je celkem vzácný a např. v Čechách dosud nebyl zjištěn.

14 Také pídalka žlutokřídlec hnědavý (*Idaea bilinearia*), typický pro skalní stepi, dosahuje v Podyjí severního okraje areálu. Snímky Z. Laštůvky, pokud není uvedeno jinak

kteří zde pravděpodobně nenajdou podmínky k trvalejší existenci.

Intenzivní lepidopterologický výzkum území vede i k prvním nálezům nepůvodních druhů, zavlečených do Evropy z jiných částí světa, přestože tyto druhy jsou prakticky vždy nežádoucí a sotva je lze považovat za pozitivní obohacení místní fauny. V posledních letech zde byl zaregistrován první výskyt původem severoamerické makadlovky *Coleotechnites piceaella* (v r. 2006 na Hardeggské vyhlídce), která může působit příležitostně poškození okrasných smrků. V r. 2011 byl u Hnanic poprvé zaznamenán nápadný a dnes v českých zemích značně rozšířený zavíječ zimostrázový (*Cydalima perspectalis*), zavlečený do Evropy z Číny (Živa 2016, 1: 35).

Zmíněn byl ale také fakt, že přibližně 100 druhů motýlů se nepodařilo po r. 2000 v NP Podyjí nalézt (potvrdit) a v některých případech jsme nuceni je považovat v oblasti za vymizelé. Zatímco u části druhů existuje šance na „znovuoobjevení“, u jiných bude tato možnost zřejmě již vyloučena. U drobných druhů bývá opětovně zjištění dosti pravděpodobné, protože je v přírodě snáze přehlédneme, ať již kvůli skryté bionomii nebo neochotě dospělců létat na zdroje umělého světla. Přestože se tedy závěry o trvalém vymizení drob-

ných motýlů dají činit jen velmi obtížně, i v této skupině lze vyjádřit vážnou pochybnost nad současným výskytem zavíječe *Synaphe bombycalis*, který byl jako nový druh pro českou faunu nalezen Daliborem Povolným v r. 1947 právě v Podyjí, a to na Kraví hoře u Znojma. Nikde jinde na našem území nebyl pozorován, poslední nález z Kraví hory pochází z r. 1994 a veškeré snahy o jeho znovuoobjevení zde nebo jinde v Podyjí bohužel zatím vycházejí naprázdno.

V současné době je celkem 13 druhů motýlů považováno v oblasti za vymřelé, a to na základě absence nálezových dat z posledních minimálně 50 let a s ohledem na jejich aktuální výskyt u nás a v sousedních zemích. Množství dalších druhů ustupuje a mizí, často i na zdánlivě málo narušených biotopech. Jde bohužel o obecný trend, postihující v různé míře celou střední Evropu, v případě ČR snad jen poněkud zesílený, pravděpodobně především kvůli velmi neuspokojivému stavu zdejší zemědělské krajiny (Živa 2015, 4: 173–178). Netýká se ostatně jen vlastního snižování dochované biodiverzity, ale také souvisejících negativních změn v početnostech populací, kdy se v posledním období plošně setkáváme s často drastickým úbytkem jedinců velké části druhů. A zdá se, že poněkud paradoxně jsou nezřídka nejpostiženějšími druhy dříve obecně rozšířené a hojné.

Ochrana motýlů

Přesto stále můžeme konstatovat, že NP Podyjí i v současnosti představuje významné útočiště, kde nejen přežívá, ale v mnoha případech i velice dobře prosperuje řada motýlích druhů, které jinde na našem území buď již (téměř) vymizely, nebo se staly velmi vzácnými. Děje se tak jednak z přirozených důvodů mimořádné pestrosti a zachovalosti této chráněné oblasti, přispívající však i cílené zásahy, obnovující či simulující tradiční způsoby obhospodařování krajiny, jež zdejší dochovanou biodiverzitu, vázanou na dané typy biotopů, podmiňovaly. Příklady drobných motýlů, nacházejících své hlavní útočiště právě zde, jsme již jmenovali, doplnit ale můžeme i některé nápadnější druhy. Např. pídalka světlokřídlec vřesovištní (*Perconia strigillaria*, obr. 8) se v Podyjí poměrně hojně vyskytuje na otevřených vřesovištích, na která je stanovištně úzce vázaná, od Znojma až po státní hranici. Těžiště svého výskytu má na těchto otevřených místech i velmi vzácná pídalička *Eupithe-*

cia pauxillaria. Druh je v českých zemích znám kromě Podyjí pouze z jednotlivých nálezů v jižních Čechách. Tato stanoviště preferuje rovněž můra vřesová (*Anarta myrtilli*, obr. 9), jasnobarvecí západní (*Episema glaucina*) nebo jedna z nejmenších našich můr světlopáska malička (*Eublemma minutata*). Na otevřených suchých stanovištích bývá hojná i obecně vzácná můra stepní (*Lacanobia aliena*), pravidelně jsou zde pozorovány vzácní přástevníci svízellový (*Chelis maculosa*, obr. 10) a mařínkový (*Watsonarctia casta*) nebo na travní porosty vázaná bekyně smutník jílkový (*Penthophera morio*, obr. 11). Z druhů vyhledávajících skalní stepi a lesostepi se v Podyjí dobře daří můře šedavce drobné (*Pabulatrix pabulatricula*) a žlutavce Zellerově (*Zanclognatha zelleralis*). Mimořádně hojný výskyt zde mají (především na Šobesu) drobnuška lišejníková (*Nola cicatricalis*) nebo lišejníkovec bledý (*Eilema pseudocomplana*, obr. 13). Příkladem úspěšně přežívajícího druhu podporovaného tradičním obhospodařováním lesních porostů je atraktivní jasoň dymnivkový (*Parnassius mnemosyne*), o tomto tématu blíže pojednává článek na str. 179.

Čemu lze však jen stěží vzdorovat i v podmínkách chráněného území, je obecný trend mizení běžných a v minulosti plošně rozšířených druhů, jejichž ekologická valence bývá značně široká. Tento jev dobře zná každý vnímavější pozorovatel a můžeme se s ním setkat prakticky v celé industriální Evropě. Na loukách létá stále méně denních motýlů (záměrně nepíšeme druhů motýlů), před reflektory automobilů ve večerních hodinách dosti často nevidíme ani drobný hmyz, natož velké pídalky či můry, v letních měsících před námi po cestách přelézá stále méně housenek přástevníků nebo bourovců, a v tomto duchu by šlo dlouho pokračovat. Obecně neblahému (a stále nedostatečně objasněnému) trendu nemohou v podmínkách střední Evropy uniknout ani velká území chráněná v národních parcích, ten podyjský nevyjímaje. Přesto ve srovnání se stavem v okolní krajině se právě Podyjí nadále do určité míry vymyká těmto tendencím. Proto lze doufat, že s pestrou krásou motýlích křídel se zde budou moci hojně setkávat i budoucí generace přírodovědců i přátel a milovníků přírody.

Seznam citované literatury najdete na webové stránce Živa.